

FIJIAN

MAREQETI NI IYAU MAROROI NI MATAVUVALE KEI NA TAMATA YADUA

Na iyau maroroi ni matavuvale e tiki ni noda itukutuku makawa. Eda na kilai keda ka rawa ni da kila se o cei o keda kei na vanua eda lako mai kina. Na iyau maroroi e rawa ni okati kina na itaba, itaba era maroroi vata tu, ivola, kei na ivola bibi eso. Na kena qaravi ka maroroi na iyau ni neitou matavuvale e rawa ni vakatautaka na balavu ni kena tiko. Na idusidusi oqo ena vukei iko mo maroroya na nomu iyau maroroi ni matavuvale me baleti ira na itabatamata mai muri.

E DUA NA ITABA MAKAWA MAI NA PACIFIC ISLANDS
EDUCATION RESOURCE CENTRE (PIERC) AKAIVI VATA
KEI NA IMATAI NI DAIREKITA NI PIERC, LE MAMEA
TAULAPAPA SEFULU IOANE RAUTA NA 1970S

Na cava e rawa ni vakacacana na noqu iyau maroroi ni matavuvale?

E vuqa na noda iyau maroroi vakatamata yadua kei na noda matavuvale e caka mai na iyaya tale eso (vauvau, voivoi, kau, leca, 'gelatine', kei na so tale). Ni ra sa tu vakabalavu mai, era sa dau malumalumu ka vakacacani vakarawarawa. Eke, keitou vakamacalataka na ka e rawa ni vakacacana na nomu iyau maroroi kei na sala mo taqomaka kina.

Qaravi ni Cakacaka:

Na vakacaca vakacalaka ena kena qaravi tiko na iyaya e rawa ni vakavuna na kabasu lalai, maka ni lobiki wasoma ni pepa, kabasu se kavoro ni yau, se kaca vakalalai ni itaba. Na waiwai ena ligada kei na yagoda ena gauna ni kena qaravi, ena dreta mai na duka ki na pepa kei na ivakatakilakila tudei ena itaba.

Na cava o rawa ni cakava: Na kena vakamareqeti na veiyau maroroi ena vukea na kena levei na vakacaca ni kena tarai tiko. Mo raica me savasava ka mamaca na ligamu se vaka qaniliga ena nomu taura tiko na itaba se ilavelave ni taba. Kevaka e sega na nomu qaniliga, taura ga na itaba e batibatina se yasana ka kakua ni tara na dela ni iyaloalo.

Dolava vakamalua na ivola me tarova na kena kavoro na suitu ni vola ka vakayagataka na ligamu se so tale na veika me veitokoni me dolavi kina na ivola malumalumu ki na dua na ivakatagedegede e 90°–120°

Rarama

Na iyaya kece era caka ena kau, kei na veika bula era na vakacacani ena rarama, vakauasivi na ultraviolet (UV). Na ivurevure levu duadua ni UV na

matanisiga, ia na mata ni cina ramase kei na mata ni cina lailai e vakavurea talega na UV e veivakacacani. Na rarama e rawa ni vakavuna me seyavu kina na roka ni iqi kei na roka tale eso ka malumu na pepa.

Na cava o rawa ni cakava: Ni sega ni vakayagataki, maroroya toka na iyaya ena dua na kato me taqomaki mai na rarama. Ni vakaraitaki tu, taqomaka na ilavelave taumada mai na rarama ni matanisiga kei na cina era toka voleka e ra. Me vakalailaitaki sobu na rarama ena kena sogo na ilatilati kei na vakalailaitaki ni rarama ni katuba leka. Ena veivanua e rawa, ni vakayagataki kina na cina ni LED ni lailai sobu na UV mai na mataqali mata ni cina tale eso. Sa rawa talega mo vakayagataka na itaba iloilo UV, na katuba leka vakapalasitika, se itatarovi mamada me lailai kina na veitaratara kei na UV.

Draki kei na ivakarau ni batabata

Na veisau ni ivakarau ni batabata kei na draki ena vakayaco-ka ki na iyau maroroi. Na veisau vakaitamera ni ivakarau ni batabata e rawa ni vakavuna na vakacaca vakaitamera ni toso na gauna ena kena duidui ni nodra vuvuce se waqoqo ni iyau maroroi ka vakavuna me ra kakaca, rabailevu se kabasu.

E vuqa na yasana e Aotearoa era sotava na kena sa sivia na 65% na wai ena maliwa lala. Oqo ena vakalevutaka na ririko ni kena tubu na faqasi, ka sega walega ni tara na noda bula, ia ena vakalailaitaka talega na bula ni iyau maroroi.

Na cava o rawa ni cakava: Na maroroi ni iyau kumuni ena rumu galala se kovate ka vinaka tu na kena katakata kei na wai ni maliwa lala e rawa ni vakalailaitaka na vakacaca. E vinaka cake na rumu liliwa, ia me tudei toka, e ka bibi me kua ni vukiveisau. Levea na vanua e dau yaco kina na veiveisau ni batabata kei na draki katakata levu me vaka na rumu e ra, vale ni sili, vale ni kuro, rumu ni vale, kei na qaraji. Taqomaka na iyau kumuni mai na vuloa, me yawa mai na ivurevure ni katakata, na iyaya ni wai, kei na taudaku ni lalaga. Vakayagataka e dua na misini ni vakalailaitaki wai ni maliwa lala (ka sogo na katuba leka), se dolava na katuba leka ka vakayagataka e dua na iri ni cagi me vakalevutaka na veitosoyaki ni cagi. Na vakayagataki ni pakete vuanikau me domica na wai ni maliwa lala ena kovate kei na rumu ena vukea na kena biu sobu toka ena 60% se era na wai ni maliwa lala. Vakasamataka mo volia e dua na 'hydrometer' me yadrava tiko na ituvaki ni wai ni maliwa lala ena dua na rumu.

ENA LIGA SAVASAVA, DIKEVA NA NOMU AKAIVI NI MATAVUVALE ME BALETA NA IVAKATAKILAKILA NI VEIVAKACACANI

Duka kei na kuvu

Ni sa kumuni vata ena iyau maroroi, na duka kei na kuvu ni soso ena vaka na masa ni mata ni nuku. E dau dreta talega na kuvu kei na duka na wai, ka vakavuna na bula ni faqasi.

Na cava o rawa ni cakava: Raica vakawasoma na nomu iyau kumuni me baleta na kuvu kei na faqasi. Vagalalataka laivi na duka kei na kuvu ena dua na barasi malumu. Maroroya na iyau kumuni ena nomu ologa vinaka me kua ni kabita na kuvu na delana ka vakayagataka na liga savasava se qaniliga ni ko tara nomu iyau kumuni.

Manumanu meca.

E tiko e vica na manumanu meca ena rawa ni kania na nomu iyau kumuni wili kina manumanu ni sulu, ikasiliva, yavato ni kau, yavato lalai kei na kalavo. O ira na kalavo era kana pepa, ikasiliva kei na kutu ni pepa era katia na delana kei na yavato era kania na loma ni vola.

Na cava o rawa ni cakava: Raica vakawasoma na nomu isolesole mo rawa ni toboka e dua na vakacaca ni manumanu meca ni bera ni ra vakavu ca sara vakalevu. Taqomaka na vanua ni mamaroroi me mamaca vinaka ka maroroi ira vakatikitiki na kakana kei na wai ni gunu mai na nomuni iyau kumuni. Vakasaqara na veivuke kevaka e yaco vei iko e dua na vakacaca levu ni manumanu meca.

Na Maroroi ni iyaya sega ni iyau maroroi.

Eso na iyaya e sega ni nakiti me maroroi tu vakadede baleta ni sega ni vakatagedegede vinaka, ka levu na masima se ca vakatotolo.

- E vuqa na iyaya pepa (kateni qeleqele vavaku, niusipepa, kei na pepa dau qaqi tale me vaka na pepa ni kraft se tabaivola) era sa masima se sa vakavurea na masima ni toso na gauna ka vakavuna na roka dromodromo/via damudamu kei na malumalumu ni veitikina.
- Na kau e masima ka rawa ni boroa ka vakamalululmutaka na veitiki ni pepa.
- Qamu ni pepa kaukaumea kei pini era na veveka ena toso ni gauna ena malumalumu kina na veitiki yaya.
- Na tepi, drega, ivesu rapa, Blu Tack®, Post-it® notes, kei na itaba kabi vakataki ira ga, itaba makeneta e rawa ni vakavuna na kena vakacacani ka vakacacani vakadua.
- Eso na palasitika e rawa ni vakacacana na isolesole, okati kina na PVC, palasitika kala, kei waini gaga ni kau.
- Na 'lamination' sai koya na dregati katakata ni pepa ena kedrau maliwa na palasitika kei na/se ivakakabi vakaikoya. Eso era na kino ka kaburaka na masima, ka so ena vakavuna na dra ni kau kei na iqi. Na lamination e sega ni dau vakasukai lesu tale.

Na cava o rawa ni cakava: Sosomitaka na iyaya sega ni mamaroroi oqo me sosomitaka na iyau uasivi. Levea na 'lamination' ni pepa maroroi.

Me'u na maroroya vinaka vakacava na iyau maroroi ni noqu matavuvale?

Na maroroi ni nomu iyau kumuni ena kato ena vakarautaka e dua na veitaqomaki vinaka ena veika vakavolivolita na vanua. Na iwalewale ni mamaroroi oqo e rawa ni vukea na kena mareqeti na iyau maroroi ni nomu matavuvale ena kena balavu duadua e rawa.

Vakayagataka na iyaya ni mamaroroi vinaka

Na iyaya ni mamaroroi e dau vakamacalataki me 'yau maroroi', 'galala-ena masima' se 'yaya veiganiti kina vale ni yaya makawa', ia na veimalanivosi oqo e rawa ni veivakacalai. Vakaraica na itukutuku oqo ni o digitaka na iyaya ni mamaroroi yaya:

- 'Sega na masima & 'lignin-free'. Vakaraica ruarua na vosa me baleta na iyaya ni pepa vinaka.
- 'Na vauvau savasava 100%' se '100% na alpha cellulose' sai koya na pepa vinaka duadua.
- 'Buffered' e kena ibalebale ni sa vakuri e dua na waigaga pH me 'buffer' me valuta na masima ka vakavuna na vakacaca. E vuqa na pepa vakaivola, itaba, kei na taba palasitika e rawa ni maroroi tu ena 'buffered' ni iyaya.
- Sega ni 'buffered' e kena ibalebale ni sega na dua na 'buffer' e caka. Na Cyanotypes kei na blueprints e dodonu me maroroi ena iyaya sega ni 'buffer' me tarova na siyawa ni roka karakarawa.
- Me baleta na itaba, vaqara na iyaragi ni maroroi ka e pasitaka na 'Photographic Activity (PAT)'.
- Vakayagataka na 'Palasitika' me vakataka na poliesita, 'polypropylene' kei 'polyethylene' ni rui vinaka. Na PVC (polyvinyl chloride) sa dua na palasitika sega ni dau dei. Levea na palasitika

NA VAKAYAGATAKI NI IYAYA NI MAMAROROI VINAKA ENA RAWA NI VAKADEITAKA NA TAQOMAKI NI NOMU AKAIVI NI MATAVUVALE

e tiko kina na PVC, kevaka sara mada ga e kena ivakamacala ni 'archival' se 'taqomaki vinaka na iyau maroroi'.

iDusidusi raraba ni mamaroroi

- Maroroi ira vata na mataqali iyaya vata. Na kena veiwaki vata na itaba kei na ivolatukutuku se droini ni itukutuku ena rawa ni vakavuna na siyawa ka ca vakamalua sobu. Na nusiwepe e sa rui levu na masima ka sega ni tudei. Lavetaka na itukutuku volai taumada ki na pepa sega ni masima ka sega ni ka rerevaki kina na vakacaca.

Na kato e dodonu me galala ena masima ka veirauti kei na levu ni isolesole ko na maroroya tiko. Kevaka e levu era na veitosoyaki na iyaya, ke rui lailai era na veitaratara ka drakusi se kabi vata tu. Na kateni kaukauwa, kato ni vava kei na kato kau era tauvi masima taucoko. E rawa ni o vakayagataka oqo, ia lainitaka taucoko vata kei na pepa sega ni vakamasima, se 'buffered' ka veisautaka ni oti e vica na yabaki.

- E totolo na kena malumu sobu na pepa ni sa lobi. Maroroi itukutuku ena pepa me vica walega na kena lobi. Na iyaya lelevu me vaka na mape e rawa ni maroroi ena paipo mokimokiti ka sega ni tauvi masima.
- Digitaka na 'folder' ka kakua ni waqanivola me vakalailaitaki kina na vakacaca ki na veiyasana kei na tutu ni nomu pepa maroroi.
- Kevaka o maroroya tiko na nomu iyau maroroi ena kau, olona se dregata taumada me tarova na masima ni kau me tara na pepa.
- Kakua ni vakayagataka na makeneta se 'ivakabi vakaikoya' se ivola ni ukuuku. Digitaka na tutu ni itaba se ivola ni taga.
- Vakayagataka e dua na penikau malumu 4B me volai ena ivola kei na itaba ka sega ni peni wai se peni maka tudei ni vakilai, ka vakavuna na kena levu drakusi ena dra ni kau. Volavola ena yasana ni itaba ka sega ena loma donu. Kevaka o sa vakacuruma tiko ena dua na ivola, vakasamataka mo vola ena tabana e toka tikiva na itaba.

ILAWALAWA KA MAROROYA VATA NA IYAYA E TAUTAUVALE

IVOLA MALUMALUMU E DOLA ME 90° - 120° NA TUTU

VOLA NA VEIKA MATAILALAI (YACA, VANUA, TIKINISIGA) ENA DAKU NI ITABA KEI NA IVOLATUKUTUKU ME BALETI IRA NA KAWA.

NA ICURUCURU PALASITIKI E RAWA NI MAROROYA NA SLIDES KEI NA NEGATIVES NI ITABA.

TAURA MATUA NA SLIDES KEI NA NEGATIVES NI ITABA ENA KENA ITUTU

Maroroi ni ivola kei na ivola ni taba

Ni sa vakaraitaki tu, biuta na nomu iyaya me vakanamata cake ka vakayagataka na mua ni ivola ena veivanua e rawa kina. Na kena biu na ivola me kala tiko ena rawa ni vakacacana na kedra ivesu. E dodonu me maroroi ni davo tu ga vakadodonu na ivola lelevu se bibi. Kevaka e dau maroroi tu ga ena vatavata e dola tu, nanuma mo na tavraka na duka ena delana me tarova na kena rawa ni bula kina na faqasi.

Maroroya na ivola kei na ivola ni taba ena kena davo na dakuna vakadodonu ena loma ni kateni. Ni sa kavoro na ivesu ni ivola se ivola ni taba, vakayagataka na vauvau e vesu/reveni mo taura vata kina na drauni pepa. Kakua ni vakayagataka na ivesu ni rapa – oqo ena vakacacana ka biuta kina na duka

Maroroi ni itaba, ialoyalo, kei na taba palasitika

Na veiyaragi ni veitaba e rawarawa ni vakacacani. Na ka bibi me batabata, buto, mamaca ka galala ena kuvu.

Pepa kei na 'resin coated' itaba:

- Na itaba loaloa kei na vulavula e dau balavu tu na kena bula (100+ na yabaki)
- Na itaba kala, na ilavelave palasitika ni itaba, kei na ialoyalo ena rawa ni seyavu vakamalua ena loma ni 20 na yabaki ena vuku ni kena sega ni tudei. Ke rawa, maroroya ena vanua vakarautaki ka batabata/se batabata toka.

Na ialoyalo kei na ilavelave palasitika ni itaba e tolu na mataqali filimu palasitika:

- Na filimu nitrate (1889–1951) ena cevani ni pepa kei na ialoyalo 35mm filimu ni yaloyalo yavala. E rawarawa ni kama ka rerevaki ke sega ni maroroi vakavinaka. Ni sa via dede na kena tiko ena kauta mai na kasi ni kaukauwa ni "nitric acid"
- Na filimu 'cellulose acetate' (1925–kena irairai) e rawa ni totolo sara na kena tasere ni draki tunumaka ka katakata. Ni sa tasere vakamalua ena vakavurea na kasi ni 'acetic acid'. Eda vakatoka me 'vinegar syndrome' me baleta na mataqali wai wiwi kilai levu.
- Na 'polyester' filimu (1955–gauna oqo) e vinaka sara tu ga.

Kevaka o vakila na kena iboi se waqoqo na ialoyalo, sa ka bibi mo maroroi ira vakatikitiki oqori me tarova na wainimate kasi veivakacacani e vakacacana na nomu isolesole tale eso. Kevaka

MAROROYA NA ILAWALAWA LALAI NI IYAYA ENA FOLDERS SEGA NI VAKAYAGATAKI NA ACID NI BERA NI BIU KI NA KATO NI MAMAROROI SEGA NI VAKAYAGATAKI KINA NA ACID

o vakabauta ni tiko vei iko na ialoyalo nitrata se 'acetate', vakasaqara na veivuke me kilai ka maroroi vinaka.

Ni digitaki na vanua me tabaki kina na itaba kei na lavelave ni itaba palasitika vakaraica na iyaya ka sa pasitaka na 'PAT' (Photographic Activity Test). E rawa ni veicurumaki na kena tabaki ena pepa sega ni tauvi kasi. Maroroya na iyaya lalai ena so na faili se 'folder lalai', ka biuta ena loma ni kato vakarautaki galala mai na kasi.

Sa rawa talega me vakayagataka na kato palasitika me maroroi kina na filimu ni yaloyalo palasitika ia nanuma tiko ni dau tubu na tegu e loma ni palasitika e vakalevutaka talega na ririko ni vakacaca, ka vakavuna na suasua mai na tegu.

Maroroi ni itukutuku ni gauna oqo (okati kina na VHS, CD, DVD, HDD):

Na media makeneta me vaka na 'cassette tapes, floppy disks, kei na hard disk drives' e dau lekaleka walega na kena gauna ni bula me 10–30 na yabaki. Oqo e sega ni dodonu me maroroi volekata na retio-ni-livaliva, retio yaloyalo, komupiuta, se iyaya tale eso ka tiko na kena makeneta. Maroroya na tepi me tucake tu, viviga vakadua sara ki muana ka dua, ka viviga tiko vakaoqori ena vei lima na yabaki.

Kakua ni tara se lobika na mata ni dua na media se 'optical disc' (CDs, kei na so tale).

Ena rawarawa na kena ca na 'electronic formats' ka totolo na kena oti ni vakayagataki. Vakasamataka

mo lavetaka se tabaka e dua na itukutuku yaga ena vica vata na misini.

E rawa ni'u vakaraitaka na taqomaki vakavinaka ni noqu iyau maroroi ni matavuvuale?

Na kena vakaraitaki na itaba ni matavuvuale kei na ivolatukutuku sa dua na sala cecere me ra marautaka kina, ia e dau vakavuna na kena rawa ni vakacacani. Vakaliliga na ilavelave ecake ka sega na kena ilavelave taumada, qai maroroya na ilavelave taumada me taqomaki kina mai na kena vakacacani.

Kevaka e dua na digidigi me vakatulewataka na ialoyalo saumi, kerei koya na kena dau me vakayagataka na kena e sau vinaka. Era na sauma vakalevu cake, ia e na sega ni vakacacana na nomu iyau kumuni. Dau tarogi ira na dau vakabira ena iwalewale era navuca me ra vakabira kina na nomu iyaya. Kakua ni vakayagataka na tepi kabikabi se na iyaya vakamamacataki sau levu. Ia, vakayagataka na tutu-ni-itaba, na tiki ni pepa, se yaya kabikabi dau luvati rawarawa.

Vakadeitaka na veicuruyaki vinaka ni cagi vei ira na iyaya vakaraitaki: kauti ira mai na ivola ena ivatavata, vakayagataka na bumpers ena loma ni waqa ni ialoyalo, ka maroroya na nomu isolesole me kua ni tara na fuloa ka me yawa talega mai na tutuna. Nanuma me dau tavraki na kuvu vakawasoma mai na nomu isolesole.

E RAWA BEKA NI'U BIUTA ENA KOMUPIUTA NA NOQU IYAU MAROROI NI MATAVUVALE?

Io! Na kena biu ena komiputa na iyau maroroi ni nomu matavuvale sa ikoya e dua na sala totoka me taqomaki kina na ilavelave taumada ka rawarawa na nodra raici tikoga. Raica na ivurevure DigitalNZ e ra, ena kena biu ena komuputa na itukutuku makawa ni matavuvale kei na whakapapa.

Me'u volia rawa e vei na iyaya?

Na iaragi ni mamaroroi vinaka e rawa ni dau kunei ena veivale ni cakacaka ni liga, vale ni vola makawa, se veisitoa ni ivola. E Niusiladi na veikabani ogo era volitaki kina na veimataqali kalasi ni maroroi ni yaya.

Conservation Supplies Ltd

Website: www.conservationsupplies.co.nz
Email: info@conservationsupplies.co.nz
Phone: 06 211 3991

Port Nicholson Packaging Ltd

Website: www.pnp.co.nz
Email: sales@pnp.co.nz
Phone: 04 568 5018

Triptych Ltd

Website: www.triptych.co.nz
Email: info@triptych.co.nz
Phone: 06 378 6616

E rawa me'u kunea e vei na veivuke ni kena dau?

Me baleta na ikuri ni ivakasala ni kena qaravi na itukutuku ni iyau maroroi ni matavuvale, veitarata kei na Auckland Museum se National Preservation Office

Auckland Museum

Email: info@aucklandmuseum.com

National Preservation Office, Wellington

Email: preservation@dia.govt.nz

Kevaka ko raica eso na vakacaca lalai ena nomu iyau kumuni, kakua ni tovolea mo vakavinakataka se vakalesuya kina kena ituvaki dina. Na veiqaravi ni kena maroroi ni iyau e rawa ni vakabalavutaka na bula ni iyaya malumalumu eso. Mo kunea e dua dau maroroi iyau e volekati iko, raica na **New Zealand Conservators of Cultural Materials Pu Manaki Kahurangi** mataveilawa www.nzccm.org.nz

IVUREVURE TALE ESO:

National Library of New Zealand

www.natlib.govt.nz/collections/caring-for-your-collections

Na ivurevure ogo e vakarautaka na ivakasala ni nodra kauwaitaki e vuqa na itukutuku ka okati kina na iyau maroroi, cakacaka ni liga, kei na ikumuni vakalivaliva.

DigitalNZ

www.digitalnz.org/make-it-digital/creating-digital-content/digitising-family-history-and-whakapapa

Na digitalNZ e vakarautaka na idusidusi me baleta na kena maroroi ena 'digital' na nomu iyau maroroi ni matavuvale e vale.

National Services Te Paerangi

www.tepapa.govt.nz/learn

E vakarautaka o Te Papa Tongarewa na ikuri ni ivakasala ni vakasokumuni ni iyaya vakavanua me baleta na matavuvale, mataisoqosoqo ni itikitiko kei na iwi, kei na vale ni yaya makawa tale eso wavoliti Aotearoa Ni'u Siladi.

E tokoni vakalevu na ivurevure ogo ena Tennyson Charitable Trust kei na Center for Pacific Languages.

Tennyson.
Charitable Trust
Managed by Public Trust

Centre for
Pacific Languages

Me baleta e dua na ituvatua taucoko ni ivurevure ena initaneti, sikova na mataveilawa ni Auckland Museum: www.aucklandmuseum.com/discover/care

© Auckland War Memorial Museum
Tāmaki Paenga Hira. CC-BY 4.0